

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

beïnvloed door de psychoanalyse, maar hij liet zich niet positief uit over psychoanalytici. In Chicago bezocht hij in de jaren vijftig het psychoanalytisch instituut in verband met een filmproject, maar de protserige bedoening daar beviel hem helemaal niet.¹

Joannes Késenne schrijft over *De droomarbeid van de kunstenaar* en hij opent met een citaat van Nietzsche, die de droom een mogelijkhedenvoorwaarde van iedere beeldende kunst noemt. Ook bij deze contribuant komen de surrealistten ter sprake. Hij weidt ook uit over joodse invloeden in het denken over de droom bij Freud. Rico Sneller schrijft in zijn bijdrage *Dromen, moraal en terrorisme* over dromen in de islam. Islamitische terroristen zijn vaak beïnvloed door hun dromen. Ik vraag mij af of deze auteur niet in verwarring is geraakt door de vele mogelijke perspectieven op de droom.

Mileen Janssens bespreekt de (tegenoverdrachts)droom in therapieën met autistische en psychotische kinderen.

Leo Ruelens geeft een samenvattend overzicht van de droom bij Freud en Lacan. Alleen hún namen figureren in zijn literatuurlijst.

Ludi Van Bouwel bespreekt of Freuds inzichten over de droom nog standhouden in modern neurologisch licht. Haar antwoord luidt: ja. Niet alleen was Freud neurologisch goed op de hoogte, maar de interpretatie van een droom is nu eenmaal wat anders dan het overigens onmisbare neurologische substraat; interpretatie en neurologie bijten elkaar niet en het tweede is harder dan het eerste, dat altijd een subjectief element behoudt.

«Volgens deze respectievelijke [nieuwere] optieken ligt ons zwaartepunt niet in het *endon* of intern maar evenzeer bij de Ander van taal en cultuur die ons voorafgaan en waaraan we als subject onderworpen zijn», schrijft Marc Kinet in zijn nabeschouwing op de bundel (p. 287). Hij geeft een geestige, maar kritische diagnose van onze cultuur: «Maar sindsdien [1968] is de jongerencul-

tuur dominant en de hysterie van de avant-garde een must geworden. [...] Oma gaat voor borstvergroting, opa gaat voor drummer en de overgrootouders ontpoppen zich bij wijze van spreken tot *Benidorm bastards*. [...] De veiligheid en het houvast die de familie kon bieden maakt meer en meer plaats voor het *kijken* naar «*Familie*». De beeldcultuur heeft ons met drank en chips weggeduwd in luie zetels van waaruit elk gesprek is verstomd. En we hebben nog slechts één gebod waarnaast alle vroegere ge- en verboden verbleken: Geniet!»

In deze bundel is voor elk wat wils te vinden en ik hoop daarvan een indruk gegeven te hebben. De droom wordt in deze bundel in breder verband besproken dan alleen het klinische. Maar vaak zijn de teksten vrij kort, en herhalend wat al vele malen is gezegd. Ik zou het gewaardeerd hebben als de praktiserende collega's onder de auteurs meer hadden laten zien van hun huidige werken met dromen: hoe dromen functioneren in hedendaagse therapieën, in hun feitelijke praktijk.

Noot

- 1 Over Buñuel is zeer veel te vinden op internet, met name in Wikipedia. Zie ook zijn memoires: Luis Buñuel (1982). *Mi último suspiro* (1982) (*Mijn laatste snik*, Meulenhoff).

Schrijven tegen de leegte

Bespreking van

Liliane Abensour (2013). *Psychotic temptation*. Hove/New York: Routledge.
ISBN 97 0 415 67322 8, 165 pp., £ 23,99

JOS DE KROON

Psychotic temptation is een moeilijk te lezen boek, om een aantal redenen die ik hier zal noemen. Allereerst opent de recent overleden schrijfster, Liliane Abensour, een Franse

psychoanalytica van Marokkaanse afkomst die psychotische patiënten behandelde, het boek met de meest moeilijke thema's en begrippen uit de psychoanalyse waar het de genese van de psyche betreft. In de loop van het boek worden de onderwerpen wel wat toegankelijker en lijken zij eerder inleiden te zijn op de moeilijke thema's van het begin. *Après coup* wordt de openingstekst duidelijker, maar dan moet je wel eerst het hele boek doorwerken. Het gebeurt natuurlijk wel vaker dat de lezer bij het vorderen van de tekst steeds meer gaat begrijpen, maar in *Psychotic temptation* is de begindrempel wel erg hoog. Pas toen ik het laatste deel over creativiteit las, begon ik enigszins te begrijpen wat Abensour in het eerste deel had verteld over de oorsprong (van de mens in psychologische zin). De lezer raad ik dan ook aan tegendraads te zijn en met lezen achteraan in het boek te beginnen en in een kreeftengang het boek door te werken: eerst *The delusional temptation and imaging thinking* dan *A space for psychosis: from writing to psychoanalytic psychodrama*, om uit te komen bij het begin *The time of psychosis: from 'actual' to 'present'* dat opent met *The question of origins*. In deze volgorde zal de lezer minder moeilijkheden ondervinden het boek te doorgronden, want hoe je het ook wendt of keert, het blijft een hermetisch boek. Dat is ook niet zo verwonderlijk want het gaat immers om een niet makkelijk te begrijpen onderwerp als de psychotische binnenwereld.

Hoe komt dat toch dat de psychose zo moeilijk onder woorden te brengen is, zelfs door ervaringsdeskundigen die hun belevingen op schrift hebben gesteld? Heeft het ermee te maken dat er bij de psychose geen sprake is van verdringing? Komt het misschien doordat het onbewuste open en bloot voor onze psychoanalytische voeten ligt en wij er met onze neurotische oren geen raad mee weten? Volgens Abensour is dat laatste geenszins het geval; het onbewuste is juist het effect van de verdringing en die treedt niet op bij de psychose. Is dan misschien het vermogen tot symboliseren dusdanig

verstoord dat het met anderen delen van de interpretaties van de werkelijkheid is geblokkeerd? Hierover wordt door de auteur met geen woord gerept, terwijl zij als praktiserend analytica in Parijs heel goed wist dat de verstoorde symbolisatie bij de psychose een *hot item* in lacaniaanse kringen was, waar zij ongetwijfeld kennis van heeft genomen.

Hoe ziet Liliane Abensour de psychose dan wel? Zij ziet het psychotische subject als een persoon met een grote psychische leegte, waarin geen geheugensporen zijn getrokken en waarin geen beleving van tijd bestaat. Alles bij de psychoticus vindt plaats in het hier en nu, zonder herinnering, zonder toekomstperspectief. Een grote aaneenschakeling van «nu's» die geen verbinding hebben met eerdere «nu's». Er is geen sprake van continuïteit met de afwisseling van discontinuïteit zoals die zich bij neurotici voordoet. Freud heeft voor dit proces van de afwisseling van discontinuïteit en continuïteit heel toepasselijk voor zijn tijd de metafoor van de toverlei («Wunderblock») gebruikt, en tegenwoordig zouden wij hiervoor zonder aarzeling de computer gebruiken: wanneer wij een tekst *deleten* (verdringen) dan zal een computerdeskundige (psychoanalyticus) die tekst toch weer uit het geheugen tevoorschijn kunnen halen (psychoanalyse).

Zo heeft de psychoticus ook geen weet van zijn eigen ontstaan, misschien nog wel in biologische zin maar zeker niet in psychische zin en dat is zeer beangstigend: een directe confrontatie met zijn leegte.

Psychotic temptation is klassiek freudiaans te noemen en dat is des te merkwaardiger omdat er na Freud psychoanalytici zijn geweest die meer dan de vader van de psychoanalyse hebben nagedacht over de psychose. Met name denk ik aan de stadsgeenoot van Abensour, Jacques Lacan, over wie zij met geen woord rept.

En dan nog iets over de titel *Psychotic temptation*: welke verleiding kan met de psychose in verband worden gebracht? Gaat het om ongelimiteerde vrijheid om je drif-

ten uit te ageren? Zijn de jaren zestig en zeventig weer teruggekeerd? Wordt de psychotische wereld voorgesteld als de ultieme fantasiewereld? Ik vermoed niet dat de schrijfster in deze richting dacht, maar het wordt in haar tekst ook niet duidelijk wat er zo aantrekkelijk zou zijn aan de psychose. Wel zou het kunnen zijn dat de auteur alludeert op het thema van de genese, dat de psychoticus verleid wordt zichzelf uit te vinden, telkens weer opnieuw. Door over zichzelf te schrijven, door schilderijen te maken of door symptomen te produceren om het gevaar af te wenden in een peilloze leegte te verdwijnen. Gezien de strekking van *Psychotic temptation* zou dat het oogmerk van Abensour geweest kunnen zijn. Daarin is zij wel geslaagd en dat maakt dit moeilijke boek tevens boeiend.

Symbiose, ambiguïteit en het kader

Bespreking van

José Bleger (2013). *Symbiosis and Ambiguity — A psychoanalytic study*. Redactie: John Churcher en Leopoldo Bleger; voorwoord: R. Horacio Etchegoyen). The New Library of Psychoanalysis. Hove/New York: Routledge. ISBN 978 0 415 46462 8, 340 pp., £ 29,99

MARC HEBBRECHT

José Bleger (1922-1972), heeft zich ontplooid als een originele Latijns-Amerikaanse psychoanalyticus die innoverende concepten heeft geformuleerd door een synthese te bewerkstelligen van de Angelsaksische objectrelationele traditie (geïnspireerd door Klein, Bion en Fairbairn) en de Argentijnse psychoanalytische stromingen (met Pichon-Rivière en Racker als leermeesters). Pas nu — veertig jaar na de Spaanse uitgave — verscheint zijn magnum opus voor het eerst in Engelse vertaling dankzij Leopoldo, zijn

zoon die in Parijs praktiseert en actief betrokken is bij de European Psychoanalytical Federation. In het boek, *Symbiosis and ambiguity*, is ook een artikel opgenomen over het kader, dat in 1967 in het *International Journal of Psychoanalysis* werd gepubliceerd. Volgens Bleger is het kader de plaats waarin de symbiotische delen van de persoonlijkheid neergelegd worden. Wie hierover meer wil lezen, wil ik verwijzen naar mijn artikel in een andere bijdrage (Hebbrecht 2009).

Bleger waagt zich aan een analyse van klinische verschijnselen die verband houden met de prilste menselijke ontwikkeling. Andere auteurs verwijzen naar soortgelijke constellaties van verschijnselen, via concepten als: de ongeïntegreerde toestand (Winicott), het psychotische deel van de persoonlijkheid (Bion), de ongedifferentieerde fase (A. Freud, Spitz), de archaïsche objectrelatie (Balint), de primaire differentiatie (Lagache), de autistisch-contigüe positie (Ogden), adhesieve identificatie (Bick, Meltzer) enzovoort ...

Volgens Bleger gaat aan de paranoïde-schizoïde positie een primitiever stadium vooraf, namelijk de *glischro-carische positie*, die zich al rond de geboorte vestigt. De karakteristieke objectrelatie eigen aan deze positie is de symbiose met een primitieve geagglutineerde kern die viskeus en plakkerig is. In deze fase is er sprake van een catastrofale angst die betrekking heeft op de totale, dodelijke annihilatie. Om zich tegen deze angst te verdedigen worden primitieve afweermechanismen op gang gebracht, zoals dissociatie, projectie en immobilisatie. Het *geagglutineerd object* wordt door Bleger gelijkgesteld met het psychotische deel van de persoonlijkheid: een samenklontering van zowel frustrerende als bevredigende ervaringen die zich op verschillende momenten en met uiteenlopende intensiteiten hebben voorgedaan, waarin geen gelaagdheid noch een sequentie te onderscheiden valt. Kenmerkend voor deze primitieve relatie met het geagglutineerde object (eigenlijk kunnen we nog niet van